

Peter Petru, Ljubljana

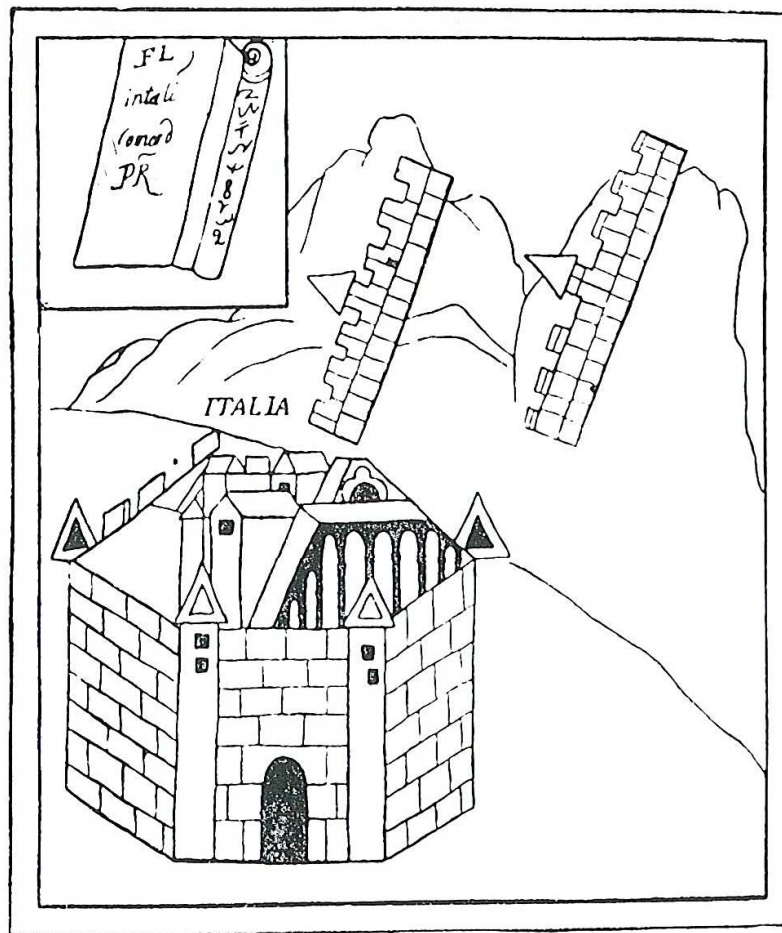
NAJNOVIJA ISTRAŽIVANJA JULIJSKIH ALPA

Jedan od rijetkih arheoloških spomenika u našoj zemlji, čiji nam se antički shematični crtež sačuvao, predstavljaju *Clausurae Alpium Iuliarum*. U upravnom i vojno-statističkom priručniku *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Occidentis* unesen je i istočnoalpski sektor sa svojim fortifikacionim sistemom (Sl. 1). Iako je vrlo nevjesto prikazan taj crtež Julijskih Alpa sa strmim liticama, ipak slikovito nadopunjuje tekst u jerusalimskom itineraru 560,2 iza *Castra: inde surgunt Alpes Iuliae*. Sa vojno-strateškog stanovišta vrlo je značajna okolnost, da se bedem proteže po vrhovima, jer je to uvjetovalo taktiku odbrane matične zemlje imperija. Time je i svrsishodno karakterizirana obrambena namjena samih građevina i njihov značaj kao jake brane postavljene na vratima Italije da suzbija najezdu barbara. Za našu osnovnu orijentaciju o dvostrukom bedemu — brani sa kojom su bili zatvoreni prilazi Italiji, — ova je skica od velikog značaja. Nesamo što upotpunjuje antičke izvore u pogledu geografskog izgleda ovih krajeva,¹ nego nam pruža najljepši uvid u dvostrukom obrambenu liniju i u sve ostale taktičke i strateške elemente u općem planu odbrane na kraškom sektoru. O tome svjedoče i mnogi u kasnoj antiki izgrađeni refugiji i tvrđave. Uza sve to, ovaj nam crtež upravo imperativno nameće dužnost, da pokrenemo ispitivanja cjelokupnog sistema klauzura, kao jedne uistini važne historijske baštine na tlu Slovenije. Zato mi je izuzetno prijatna dužnost da na ovom važnom naučnom skupu — simpoziju Međuakademijskog odbora za Limes — izvijestim o najnovijim istraživanjima i njihovim plodnim rezultatima.

Ovaj veliki spomenik — možda najveća građevinska baština svih epoha na području Slovenije — bio je predmet polustručnih zapažanja već prije sto godina. I u narednim decenijama na ovom važnom objektu nisu bila vršena veća istraživanja, osim rada na Hrušici — *ad pirum* — za vrijeme prvog svjetskog rata. Zahvaljujući pomoći Međuakademijskog odbora za Limes, sistematična arheološka ispitivanja postala su prije nekoliko godina stvarnost. Određeni rezultati našega tima,² moraju se pripisati i savjetima ostalih kolega, među njima u prvome redu prof. dr. Mate Suića, sekretara ovog odbora.

Nakon što je dovršena topografija,³ među prve veće terenske radove možemo ubrajati iskapanje ovećeg stražarskog tornja (Sl. 2) na Lanišću kod Logatca, antičkog *Longaticuma*. Položaj utvrđenja na Lanišću u odnosu na zid klauzura pokazuje, da je kula naknadno ugrađena. To potvrđuje

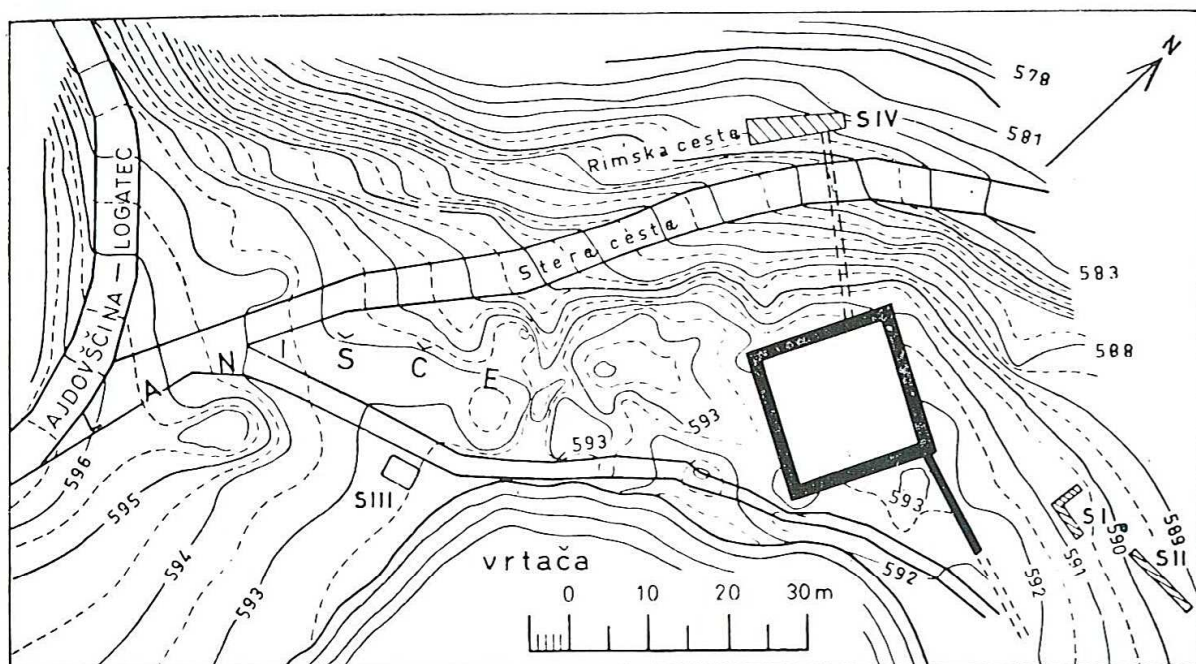
mjesto spoja oba zida i ravni pravac klauzure koja dolazi sa sjeverozapada i penje se dalje prema jugu na vrh Srnjaka. Po Puschijevim,⁴ na terenu neustanovljivim, podacima, počinje ova klauzura kod ponora rijeke Unica i drži se linije preko Grčarevskog vrha prema Srnjaku. Tako bi iznosila cjelokupna dužina jugoistočnog kraka klauzure 7 km. Sjeverno od utvrđena zid je tekao usporedno sa itinerarskom cestom *Aquileia — Emona*, koji ju je tako i nadzirao i zatvarao. Početak tog kraka klauzure utvrdili smo 5,10 m zapadno od sjevernog ugla tornja. Njen daljnji nastavak u tom pravcu nije moguće točno ustanoviti, jer je stradao kod izgradnje tzv. »Stare ceste« i puta Logatec—Ajdovščina. (V. preglednu kartu Limesa u Julijskim Alpama).

Sl. 1. Prikaz klauzura Julijskih Alpa u antičkom priručniku *Notitia dignitatum*
Abb. 1. Darstellung der Clausuren der Julischen Alpen im römischen Handbuch *Notitia dignitatum*

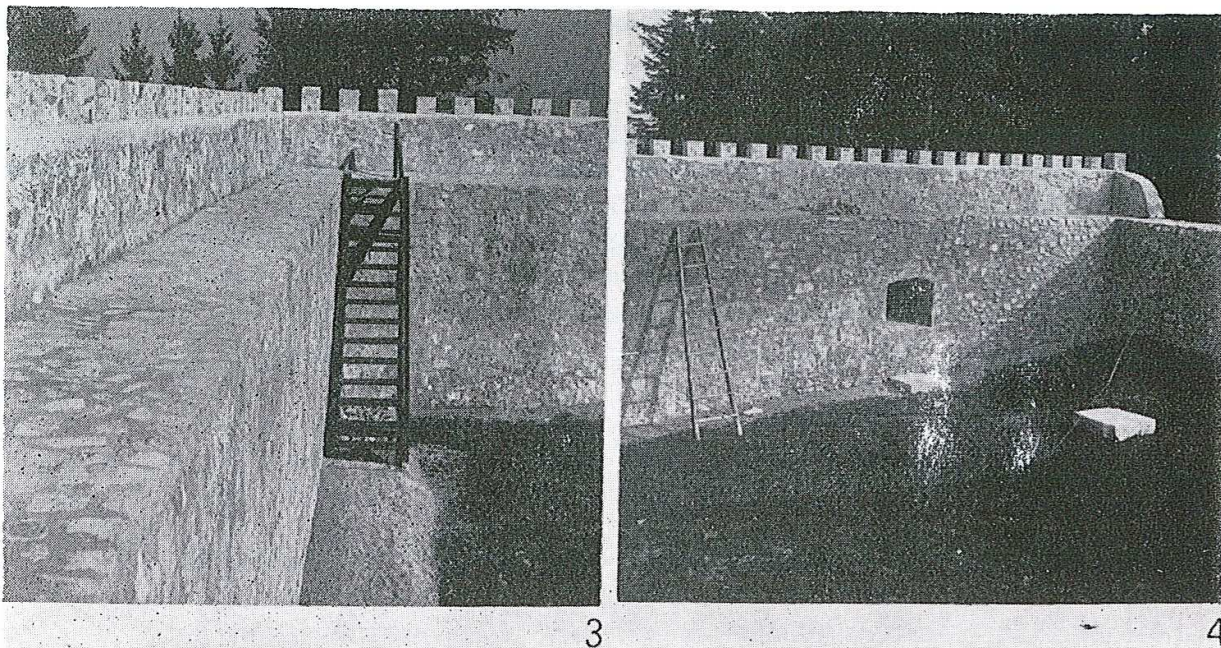
Kao putokaz iskapanjima na Lanišću bili su od značaja i opisi nekih nalaza iz sredine prošlog stoljeća. Peter Hitzinger zabilježio je u Glasniku historijskog društva za Kranjsku godine 1858.:⁵ »Ovdašnja klauzura stoji uz put (Stara cesta) prema Hrušici. Kaštel koji stoji u zavoju ceste ima još i danas preko 1 m visoke zidove, obrasle žbunjem. Obodni zid još je dobro sačuvan i primjećuje se na tri strane na tragovima ruševina. Kada su pri popravljaju puta 1857/8 djelomično te ostatke očistili, naišli su na obrađeno kamenje, polukružne opeke, čavle koplja i druge željezne predmete.

Na još dobro sačuvanoj žbuci vidjeli su se tragovi slova.« Tu situaciju na Lanišću zatekli smo i mi pri rekognosciranju terena. Zid je bio na južnom uglu presječen, tako da se primjećivala struktura antičkog načina zidanja i dobio dojam o veličini ruševina. Po ovom opisu i po bilješci Valtera Šmida⁶ dalo se naslutiti da je objekt u prošlosti bio predmet višestrukih proučavanja i da u unutrašnjosti više nema intaktnih slojeva. No iskapanjima u 1961—1963. ustanovili smo, da je sav južni predjel intaktan. Jedino na sjeveru otkrili smo tragove sondažnog jarka Valtera Šmida i tragove radova na izgradnji »Stare ceste«, kada su sjeverni zid skoro do temelja uništili. Naprotiv tome južni dio kule očuvao se u mnogo boljem stanju, jer mu je zid bio sačuvan mjestimično do 2 m visine.

Sl. 2. Lanišče, situacija antičke kule, prikaz iskopanih temelja
Abb. 2. Lanišče, Lage des antiken Turmes, Darstellung der freigelegten Fundamente

Otkopana kula-osmatračnica na Lanišću velika je $19,60 \times 19,70$ m, što odgovara približno 60×60 rimskih stopa. Njegova poprečna debljina iznosi 1,55 do 1,70 m (5 stopa). Ulaz u kulu bio je sa zapadne strane, kako to dokazuje kamen sa obrađenom gornjom površinom u zapadnom zidu te složene opeke pred kulom i uzak, djelomično u stijenu uklesan put (Sl. 5). Uz vrata otkrili smo na toj strani u vapnencu uklesan prorez za svjetlo, neke vrste prozora. Prozor istog oblika, samo od pješčanika, našli smo i na istočnoj strani utvrđenja (Sl. 4). Njemu odgovara u unutrašnjosti zidano podnožje na kome je vjerojatno stajao izvidnik — *spectator*. Sa ovog postolja pruža se divan pogled na predjele klauzura od Javornika do vrhova iznad Idrije. Posebno moramo ukazati na pogled iz centralnog dijela na susjedni sistem klauzura kod Vrhnike, koji je sa Lanišča u potpunosti vidan te se odavde s njim mogu vršiti vizuelne komunikacije. Točno ispred prozora tornja vidi se Ljubljanski vrh, gdje ova klauzura i počinje, u sredini se vidi brežuljak Raskovec — iznad njega je u daljini Ljubljana—Emona — a lijevo je Zaplana. Iz toga proizlazi da je stražarska kula na Lanišću u srednjem dijelu obrane prijelaza preko Alpa imala centralno mjesto uz

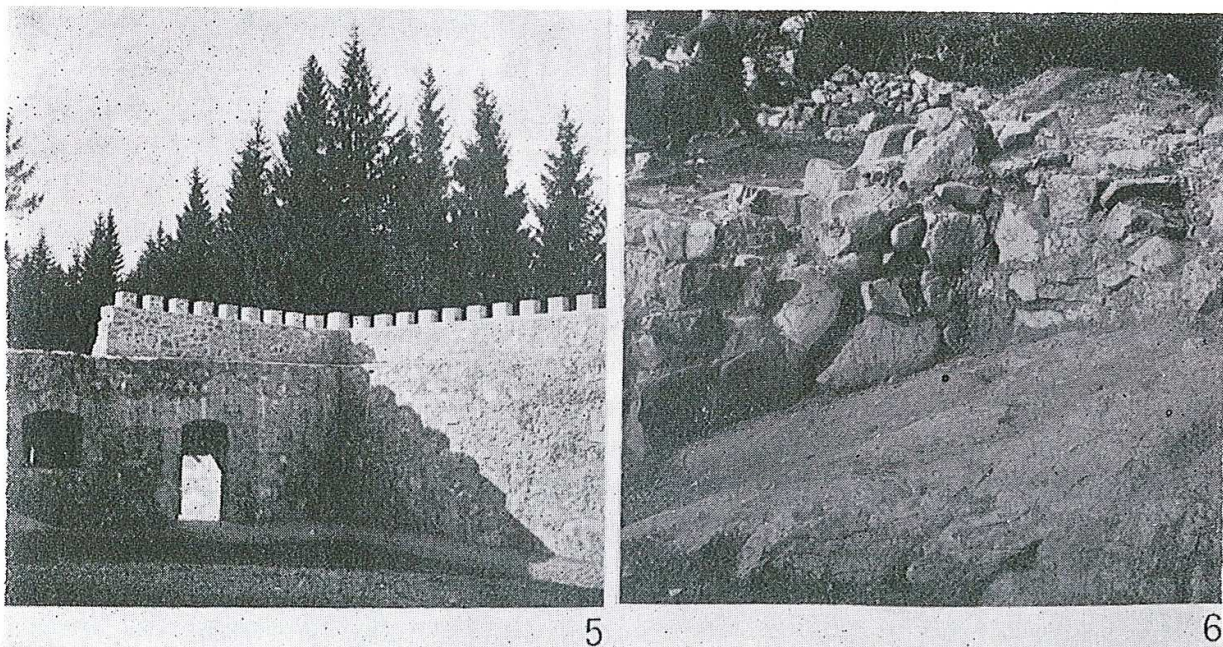

Sl. 3. Lanišče, pogled na djelomično rekonstruiran toranj sa stepenicama i prsobranom (foto Jože Gorjup)

Abb. 3. Lanišče, teilweise rekonstruierte Befestigung mit Treppen und Brustwehr

Sl. 4. Lanišče, mjesto spectatora u istočnom zidu i pogled na prag od vapnenjačkog bloka. Na desnoj strani originalne — konzervirane i plombirane — južne zidine (foto J. Gorjup)

Abb. 4. Lanišče, Standort des Spectators in der östlichen Mauer und Schwelle aus Kalkstein. Rechts originale Mauern, konserviert und plombiert

Sl. 5. Lanišče, pogled na djelomično obnovljen ulaz i prozor na zapadnoj strani (foto J. Gorjup)

Abb. 5. Lanišče, Blick auf den teilweise erneuerten Eingang und ein Fenster auf der westlichen Seite

Sl. 6. Cesarski Vrh, pogled na klauzuru sa kontraforom i na kulu 44 u pozadini (foto J. Gorjup)

Abb. 6. Cesarski Vrh, Blick auf die Clausur mit Kontrafort und auf den Turm 44 im Hintergrund

glavnu arteriju za Italiju (*via Gemina*). U vojno-strateškom smislu imala je velik značaj za blagovremeno zapažanje neprijatelja, bila je oslonac obrane prednjeg bedema na vrhničkom sektoru, a njen zadatak je bio da uklanja neposredne opasnosti uzduž ceste *Emona—Aquileia*.

U unutrašnjosti kule dobili smo na sredini južne polovine debeo pod koji se završava pri kvadru iz vapnenca (Sl. 4), ovdje u sekundarnoj upotrebi, sudeći po rupama za spojnice na pobočnim ploham. I u sjeveroistočnom uglu dobili smo debeo sloj žbuke, koji je bio stavljen preko manje kraške jame. U toj žbuci ostali su otisci pet većih stabala, koja su vjerojatno bila upotrebljena kao oslonac za drvene stepenice na prsobran (Sl. 3). Unutrašnja strana svih zidova bila je premazana finom krečnom žbukom sa očuvanim otiscima zidarske lopatice, koji u potpunosti odgovaraju mjerama lopatice nađene na Lanišću u prošlom stoljeću. Na južnoj i djelomično i na istočnoj strani na visini od 1,70 m iznad antičkog tla bilo je više rupa za potpornjake zidarske skele. Sudeći po ovim rupama i po dubini stepenica ovaj je objekat na sjeveroistočnom uglu sizio do 6 m u visinu. Završavao je u prsobranu od kojega smo ustanovili poprečno $33 \times 27 \times 10$ cm velike *loricac*. Iz toga proizlazi da je završni zid prsobrana bio neočekivano tanak.

Stratigrafija u ovom objektu je jednostavna. Kulturni sloj počinje usporedno s temeljem, a debeo je 12 cm i nije ničim raščlanjen. Većina nalaza potječe iz tog sloja i to neposredno u temelju. Staklo sa brušenim ornamentom, keramika sa valovnicom, željezni klinici i čavli spadaju u 4. vijek. To potvrđuju i u unutrašnjosti samog utvrđenja — u jednom zidu — otkriveni novci Konstancija II, Valentinijana II, Maksima i Teodozija. Datum kovanja tri novca — godina 388. — podudara se sa Orosiusovom (35,3) porukom, kako je Maksimus te godine dao vojski naređenje za gradnju klauzura i utvrđenja: *Aquileiae tunc Maximus victoriae suae spectator insederat. Andragathius huius comes summam belli administrabat; qui cum largissimis militum copiis ipsamque magnarum copiarum fortitudinem praecellente consilio omnes incredibiliter Alpium ac fluminum aditus communisset, ineffabili indicio Dei ... sponte eadem quae obstruxerat claustra deseruit.*

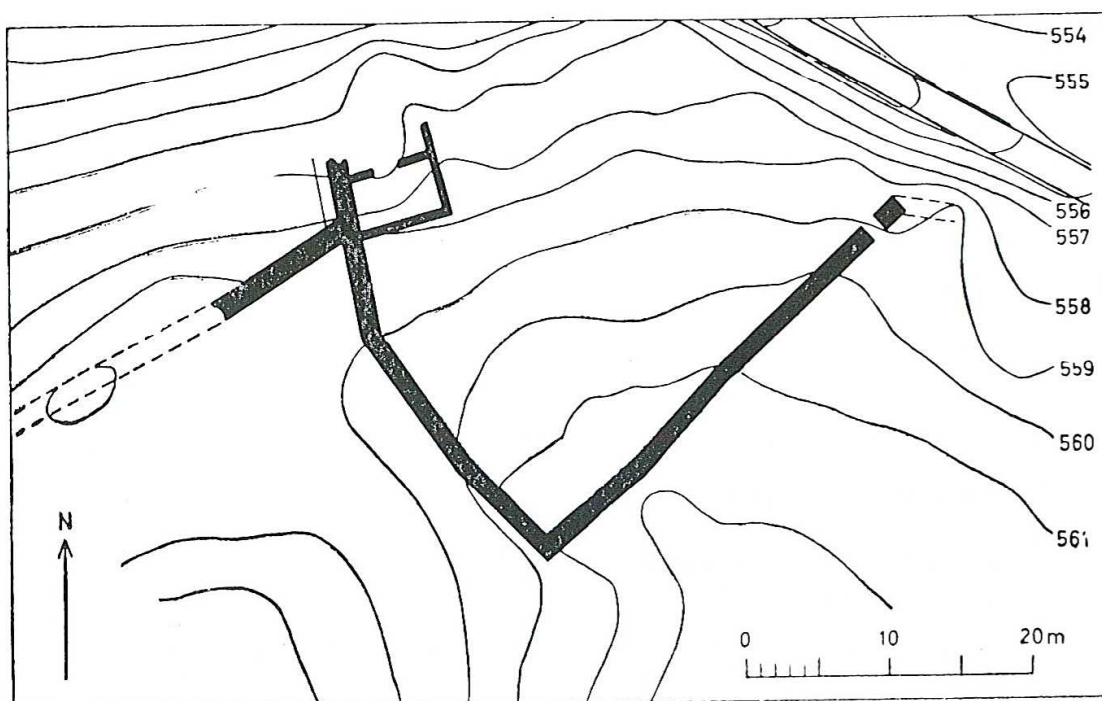
S otkrivanjem utvrđenja na Lanišću postavlja se iznova pitanje koje je već u svojoj knjizi *Emona* dodirnuo A. Müllner. Nalazi izvan same kule, raštrkani preko 200 m, pripadaju i prvom stoljeću, a time je kontinuitet života na ovom prostoru dokazan za cijelo trajanje antike. Ovim se otvara problem, nije li na Lanišću bila preprežna stanica (*mutatio*) in alpe Iulia iz *Tabule Peutingeriane*.⁷ Podaci o distancama za susjedni *mansio Longaticum* su u Antoninovom i Jerusalemskom itineraru i u *Tabuli Peutingeriani* tako slični da ga možemo tražiti u Logatcu. Time dobijamo za cestu preko Hrušice dva tačno fiksirana mjesta, sjeverno od Hrušice *Longaticum*, a zapadno *Castra* ili Ajdovščina. Ako povežemo sve stanice na toj cesti dobijamo slijedeći red: *mutatio Castra* — X ili VIII mp — *ad pirum summas Alpes* — V — *in alpe Iulia* — V — *Longatico*.⁸

Godine 1963. počela su sistematska istraživanja kasnoantičkog utvrđenja kod sela Martinj Hrib.⁹ Objekt ima mnogostraničan, vjerojatno pentagonalni oblik (Sl. 7). Sazidan je na strmom neravnom terenu. Temelji počivaju na živoj stijeni. Istočni i dio sjevernog bedema uništeni su prilikom

popravljanja puta u Skalnim vratima, kamo se odronio i dio sjeveroistočnog ugla.

Ulaz u utvrđenje otkriven je u južnom zidu koji je 35 m dugačak i 1,30—1,40 m deo. Zapadni zid je dugačak 33,20 m i širok 1,40 do 1,60 m. U svom pravcu se dva puta nebitno savija. U unutrašnjosti otkrili smo u sjeverozapadnom uglu manji pravokutni prizidak, veličine 6,30×5 m sa 0,60 m debelim temeljima. Zidovi su se očito nastavljali u sjevernom pravcu i tako tvorili neki zatvoreni prostor. To bi dokazivao prag u susjednom prostoru i dijelovi otvora za svjetlo. Tubuli na zidovima te građevine i sloj gara na podu dokazuju, da je soba bila zagrijavana i naseljena ljeti i zimi.

Od posebnog su značaja pri ovim iskopavanjima bili sitni nalazi. Među njima se ističe 250 komada novaca, od kojih je veći broj — njih 200 — slijepljen u jedinstvenu, potpuno oksidiranu masu. Vjerojatno je taj

Sl. 7. Martinj Hrib, situacija utvrđenja i iskopanih temelja

Abb. 7. Martinj Hrib, Lage der Befestigung und der freigelegten Fundamente

nalaz, koga sačinjavaju skoro isključivo centenionali i polacentenionali iz druge polovine 4. vijeka, ostatak neke kese novca, izgubljene u vrijeme katastrofe. Ostalih pedeset primjeraka skoro su istovjetnog karaktera osim sesterca Antonina Pija, koji je kolao do 260. godine, asa Septimija Severa i folisa Konstantina I iz godine 319/320. Ostali novci su iz druge polovine 4. stoljeća. Među njima je zastupan u jednom primjerku Konstancij II (355/361), deset Valentinijana I (364/375), četiri Valensa (375/378), petnaest Gracijana (378/383), tri Maksimusa, deset Teodozija i dvije nesigurno određive minime, možda i iz 5. vijeka. Ukratko nam ova grupa novca pokazuje, da je život na ovom lokalitetu počeo u drugoj polovini 3. stoljeća.¹⁰ Poslije prekida u vrijeme tetrarhije od kraja 3. stoljeća do sredine 4. vijeka počeo je intenzivni život u drugoj polovini 4. vijeka. Množina novca iz 80-tih godina tog stoljeća ukazuje na to, da je ovaj objekt zadesila katastrofa, koja je vjerojatno predstavljala i kraj upotrebe ovog utvrđenja.

Ovu sliku u mnogome nadopunjuju i sitni nalazi. Osim jednog staklenog dna, oblikovanog duvanjem u model, koji bi mogli pripisati 3. stoljeću, ostali su predmeti izraziti glasnici kraja 4. stoljeća. Među njima za služuju pažnju: fibula u obliku križa, ocakljena lucerna, okov za pojas sa rombičnim presjekom, brončane lamele sa ornamentom kruga, te strijele i koplja sa rombičnim sječivom. U ovaj vremenski raspon možemo uvrstiti i preko 30 staklenih čaša sa omfaličnim dnom, koje sa svojim grozdolikim ukrasom, nanesenim u plavoj boji, predstavljaju izrazitu komponentu materijalne kulture iz kraja 4. stoljeća.¹¹ Sudeći tako po otkopanom materijalu kao i po ostalim podacima vidimo, da u materijalu sa gradišća Martinj Hrib, istočno od Logatca, imamo za kronologiju i tipologiju kao i za određivanje građevina iz kasne antike važne elemente koje možemo pripisati drugoj polovini 4. vijeka. Zato će i daljnji rad na istraživanju fortifikacionih objekata iz sistema alpskih klauzura biti od velikog značaja. Vjerujemo da će skoro publiciranje ovog materijala i daljnje analize ove epohe u mnogočemu omogućiti i usavršiti iskapanje na limesu.

U vezi s utvrđenjem na Martinj Hribu postavlja se i pitanje odnosa prema brani i tornju na Lanišću, koji su udaljeni jedva nekoliko kilometara na zapad. Prema našem današnjem znanju vrlo je vjerojatno, da oba objekta pripadaju drugom obrambenom pojasu¹² s time, da je kula kod Lanišća zatvarala cestu prema Aquileji, a objekt na rudini Vrh Brsta kod Martinj Hriba da je zatvarao krak ceste prema Trstu (*Tergeste*). Time bi bilo i objašnjeno zašto se u antiki ova cesta zove *via Gemina*. Oba navedena utvrđenja imala su zadatak da zatvore put u Italiju koji se raščlanio iza brane na vrhničkom sektoru i vodio prema moru sa dva kraka.

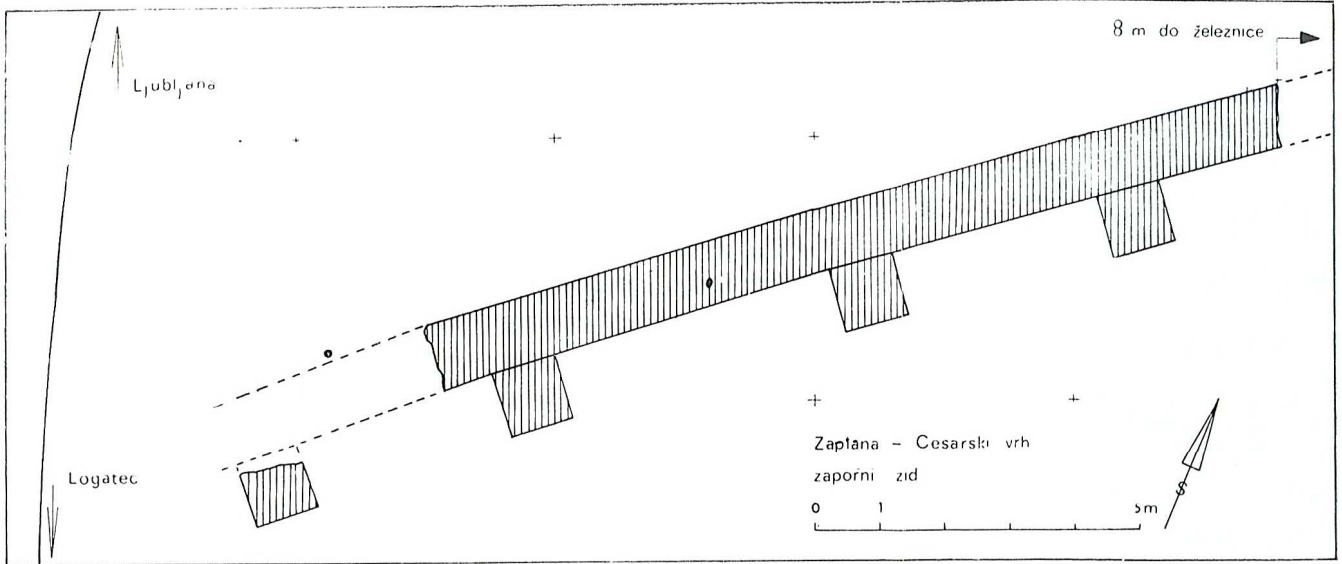
Ispitivanje odsjeka utvrđenja na Cesarskom vrhu kod Vrhnike, odmah iza odvajanja puta na Strmicu, izvršili smo između kula 44 (Sl. 6 i 8) i 45 po Müllneru — računajući od željezničke stanice Verd, gdje počinje utvrđenje.¹³ Naučna svrha iskapanja tog dijela klauzure bila je, da detaljnije proučimo konstrukciju samog zida i tehniku gradnje.¹⁴ Istovremeno smo očekivali eventualne nalaze kod iskapanja unutrašnjosti obiju kula, koji bi ukazivali na vrijeme izgradnje i upotrebe tog utvrđenja. Iskapanja 100 m dugačkog trakta počela su kod željezničke pruge Ljubljana—Postojna (Sl. 9) i pokazala su da je bedem širok 1,05 m te naknadno utvrđen sa unutrašnje strane kontraforima, koji se ritmički ponavljaju. Izgleda da su ovakve tehnike utvrđivanja bile pravilo, jer su to pokazali i radovi na sektoru iste klauzure kod sela Zaplana. Istraživanja na ovom sektoru obuhvatila su u 1963/4 godini otkop polovine kule 51, cijele kule 52 i otkop tri presjeka samog obrambenog zida.¹⁵

Već na podnožju brda Strmica u Zaplani, gdje je zid najbolje sačuvan, bilo je otkopano 16,43 m zida, od kojih zadnji metri čine sjeverni zid kule 52 (Sl. 10). Zid je bio sačuvan najviše do visine od 1,2 m, njegova poprečna širina iznosila je i na ovom sektoru 1,05 m. Sama klauzura kao i zidovi kule bili su izgrađeni od razmjerno lijepo oblikovanih kamena dolomitiziranog krečnjaka iz okoline, vezanog sa žbukom. Zid je bio postavljen bilo na samu živu stijenu bilo na žuto-smeđu ilovaču, koja je ispunjavala pukotine u stijeni. Preko toga je još bio stavljen tanji ili deblji sloj žbuke, bez prethodnog poravnjanja terena. Na to je direktno postavljen zid. Klauzura je imala kontrafore u razdaljini od 3,48 m, a duge i široke po jedan metar. Kula, čije su dimenzije cca 5×5 m, nije bila tačno pravo-

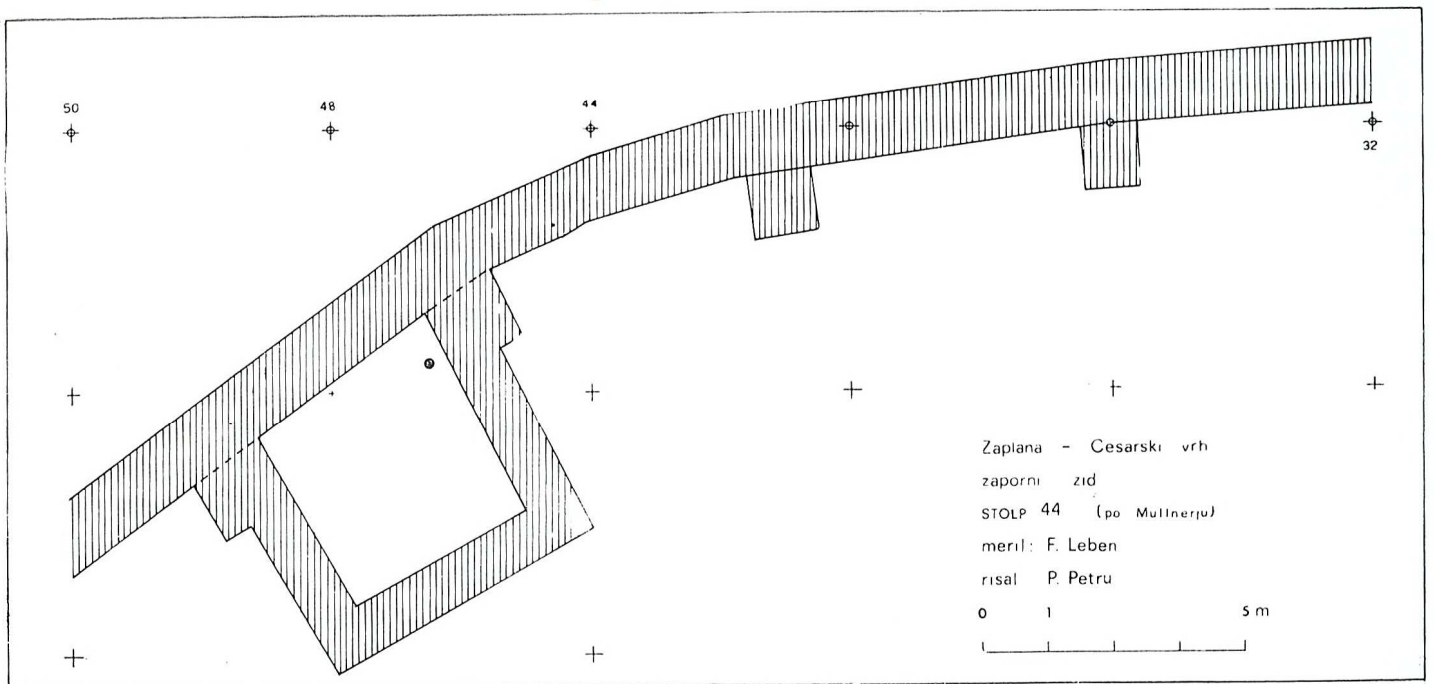
kutnog oblika. Zidovi su bili izrađeni od istog materijala kao i sama klauzura, koja je ujedno činila njen sjeverni zid. Oba vanjska ugla pored zida bila su utvrđena sa prizitkom i istovremeno vezana sa Limesom i sa zidom kule. Samo južni se zid kule u toliko razlikuje od ostalih, što su mu kameni vezani među sobom ilovačom, a ne žbukom, a to vjerojatno treba pripisati nedostatku pravog krečnjaka u blizini. Unutrašnjost je kule bila većim dijelom ispunjena slojevima šuta. Dno kule je bilo već po prirodi prilično ravno, a činile su ga živa stijena i žuto-smeđa ilovača. Nalaza, osim nešto fragmenata keramike neodređenog izvora i vrlo oštećenog brončanog novca Valentinijana I ili Valensa (364/375), nije bilo. Novac je bio otkriven u dubini od 1,10 m u sloju žbuke i nosi na reversu natpis *Securitas rei publicae* i Viktoriju na desno. Kovan je vjerojatno u godinama oko 373.¹⁶ Od kule 51 bila je iskapana samo zapadna polovina. Kula je bila istraživana već prije toga, što je pokazivala potpuno uništena stratigrafija i djelomično još do polovine otkopani zidovi. Ujedno je tu Limes činio sjeverni zid kule, dok je vanjski ugao kule bio utvrđen sličnim prizitkom kao prva kula.

U okviru istraživanja klauzura na području Slovenije bili su izvršeni i manji sondažni radovi na obližnjem terenu kasnoantičkog vojnog logora u Vrhniki (Sl. 11), antičkog *Nauportusa*.¹⁷ Ovo utvrđenje je rekognoscirao početkom ovog stoljeća Simon Jenny¹⁸ i ustanovio njegov petostranični oblik. Iskapanja na području logora imala su za cilj da provjere tačnost Jennyjevog nacрта i da daju materijalne dokaze o kronologiji tog objekta. S tim ciljem otkopali smo južni ugao (Sl. 12) i dio istočnog i sjevernog kao i unutrašnjost u tom dijelu. Ispitivanja su pokazala da su kula i bedem bili postavljeni istovremeno, ali tako da se bedem oslanjao na kulu. Zid je vrlo lijep i već po vanjskom izgledu govori da nije istovremen sa ispitanim utvrđenjima u Zaplani i u okolici Logatca.¹⁹ Čistu zidarsku tehniku gradnje naglašava stepenast nastavak zida širok 33—35 cm, i konično građena stijena bedema. U pogledu stratigrafije ova su nam iskapanja dala dragocjene podatke. Dosad smo naime mislili, da je to područje bilo naseljeno za cijelo vrijeme trajanja antike.²⁰ Zato smo i očekivali bogate kulturne slojeve. Ustanovili smo da je na cijelom arealu samo jedan sloj koji možemo pripisati antici. U unutrašnjosti je to do 12 cm debeo sloj šuta, pomiješanog žbukom, kamenjem i fragmentima opeke. Pred bedemom antički je horizont označen vjerojatno slojem ugljeglja, koji govori da je nivo pred bedemom bio znatno dublji nego u unutrašnjosti.

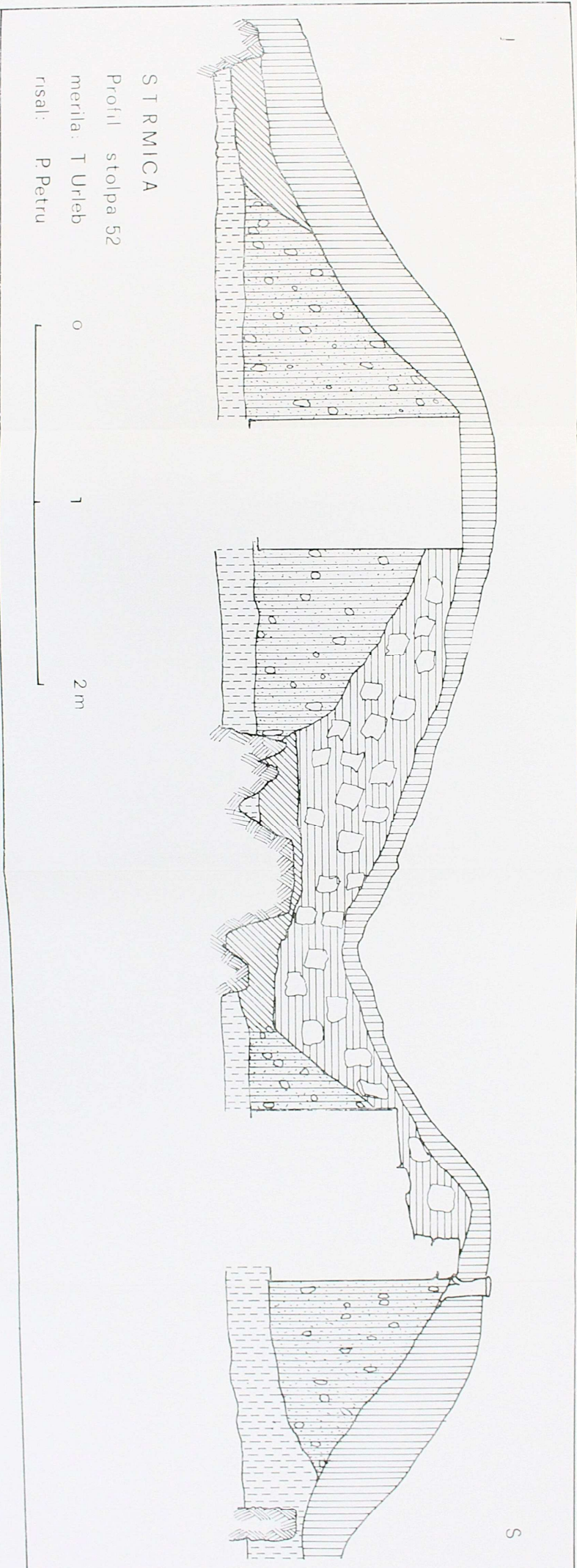
Zasada je još potpuno neizvjesna uloga i namjena ovog kastela u vrijeme upotrebe samih klauzura koje zatvaraju vrhnički bazen u dužini od preko 10 km. Tvrđava naime stoji ispred same brane i time je, čini se, umanjena njena taktička vrijednost, jer je nelogično da stoji ispred obrambene linije. U tom pogledu željeli smo provjeriti, ne nastavlja li se Limes od svog početka u tornju pod željezničkom stanicom Verd prema kastelu. No to zasada nismo mogli ustanoviti, iako je ta mogućnost vrlo mala, jer bi u tom slučaju Limes morao prijeći preko močvarnog zemljišta sa tri izvora Ljubljani. Slična je situacija i sa dosada nedovoljno publiciranom utvrđenom vilom na Nagliškom stolpu kod Starog trga, koja je sagrađena na kasnoantičkom istočnom dijelu pod grebenom na kojem stoji prehistorijska-ranocarska gradina Ulaka,²¹ a to je mjesto jedina prirodna veza iz Krasa prema Dolenjskoj i Beloj krajini. Pri izboru građe za potrebe Arheološke karte Slovenije, dobili smo od Joanneuma u Grazu i crtež te tvrđave

Sl. 8. Cesarski Vrh, tloris klauzure i kule 44
 Abb. 8. Cesarski Vrh, Grundriss der Clausur und des Turmes 44

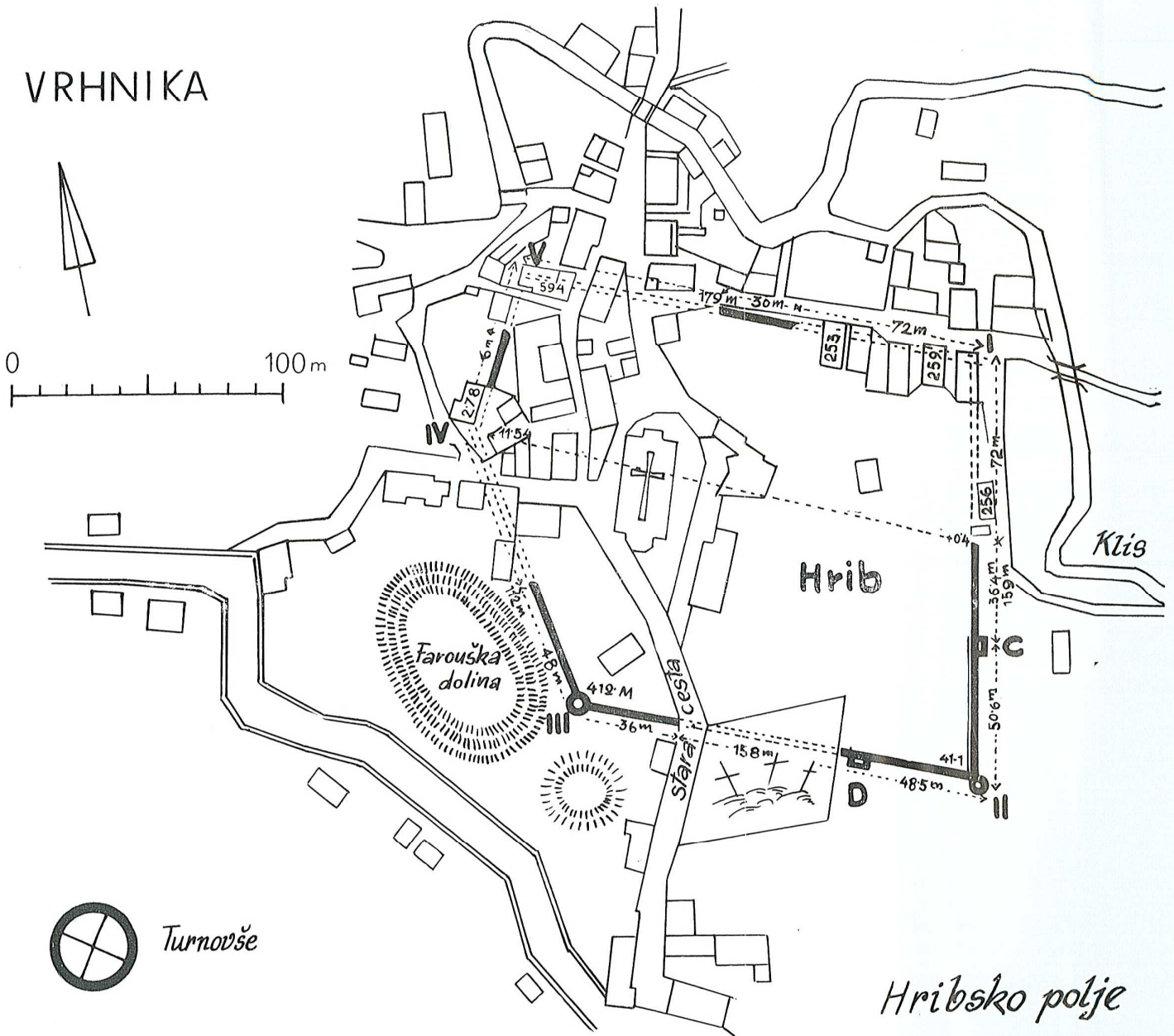

Sl. 9. Cesarski Vrh, tloris klauzure u sektoru do željezničke pruge
 Abb. 9. Cesarski Vrh, Grundriss der Clausur im Sektor der Eisenbahnstrecke

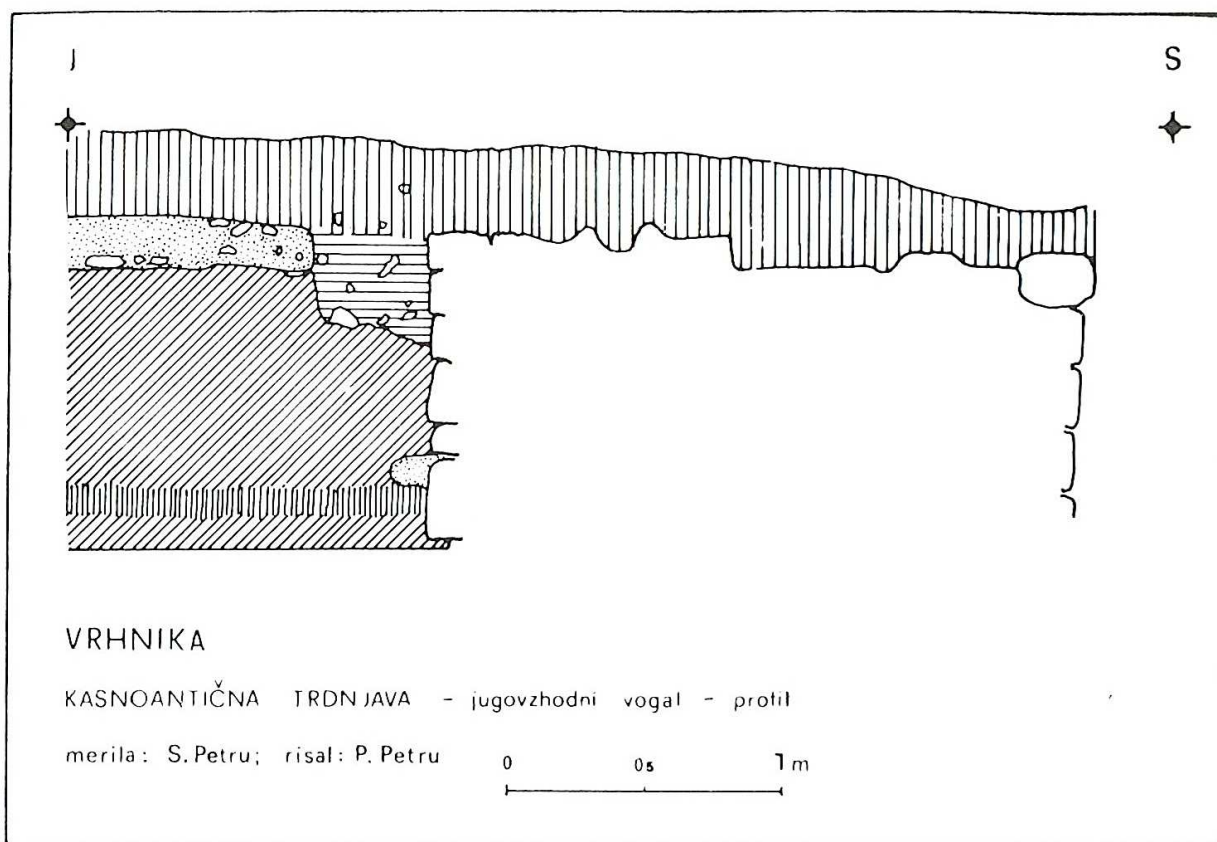
Sl. 10. Strmica, presjek stolpeva u tornju 52
 Abb. 10. Strmica, Profil der Schichten im Turm 52

VRHNIKA

Sl. 11. Vrhnika—Nauportus, tlocrt pentagonalnog kastela (po S. Jenny)
Abb. 11. Vrhnika—Nauportus, Grundriss des pentagonalen Castells nach J. Jenny

koji je izradio Valter Šmid. Nažalost taj crtež je bez popratnog opisa i tehničkih podataka o samim iskapanjima i njihovim rezultatima. Kako je na nacrtu zapisano, da je to tvrđava u Nagliškom Stolpu kod Starog trga, mislim, da je to vrijedno objaviti u ovom prikazu, jer pokazuje istovremeno da su za nas značajni i neobjavljeni podaci (Sl. 13). Tvrđava u obližnjem Nagliškom Hribu datira, po mišljenju B. Sarije, iz rane antike, a to još u većoj mjeri naglašava njen značaj zbog velike rijetkosti utvrđenja iz tog vremena. Ona su nastala iz vojno-strategijskih koncepcija Rima, tj. iz želje da se drži sav teritorij pod nadzorom i omogućće normalni uslovi za razmjenu dobara među pojedinim provincijama

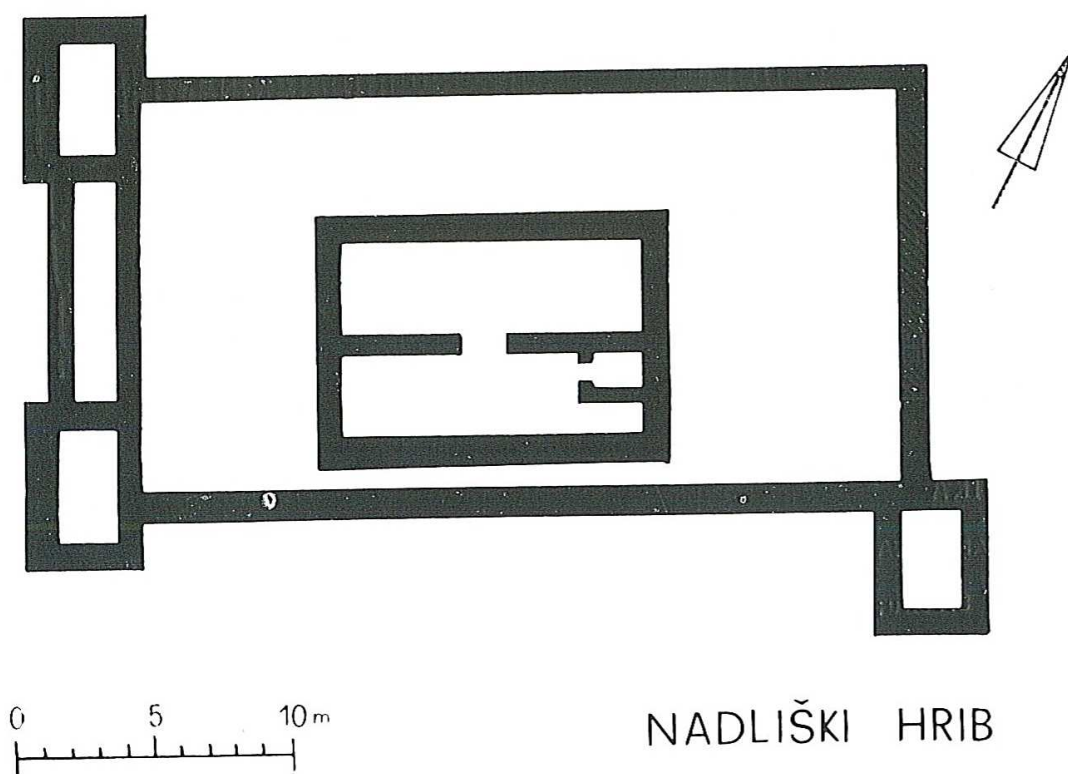

Sl. 12. Vrhnika—Nauportus, profil u tornju sa sl. 11
 Abb. 12. Vrhnika—Nauportus, Profil im Turm von Abb. 11

Ta svrha očita je i kod tvrđave u Zalogu kod Ljubljane, koja je sagrađena na slivu Ljubljanice i Save. Na inicijativu Međunakademijskog odbora za Limes nju je sondažno istražila u 1966. i 1967. godini kolegica I. Curk.²² Dosada su ruševine ove tvrđave bile više puta rekognoscirane, no do lanjskih iskapanja potpuno nepoznate.²³ Bez obzira na to B. Saria pripisao ju je kasnoj antici jer je vjerovao, da je ona dio kasnoantičkog fortifikacionog sistema klauzura. Rasporedom sonda pri iskapanjima ustanovljen je obim i veličina nepravilne četverouglate tvrđave i četverouglatih tornjeva na uglovima. Areal koga obuhvaća bedem iznosi 60×135 m. Kulturni sloj u unutrašnjosti kastela je vrlo tanak, na istočnoj polovici djelomično uništen i ima samo neznatni kulturni inventar iz rane i srednje antike. Neposredno uz bedem na vanjskoj strani otkriven je paljevinski

grob sa sigilatom i staklom tiberijanskog perioda, čime je po mom nahođenju postavljena donja granica postojanja ovog utvrđenja. Za nas su rezultati ovih iskopavanja bili u velikoj mjeri iznenađenje, jer nismo pretpostavljali ovako rane početke fortifikacija na našem tlu. Kao što je poznato, dosada se znalo, osim za ranoantičke utvrđene gradove Emonu, Poetovio i Celeju, samo za ostatke kastela na Nadliškom Hribu kod Cerkničkog jezera. Tako se sada novijim rezultatima na proučavanju Limesa dobio značajan podatak o postojanju još jednog ranocarskog utvrđenja duž važnog komunikacionog spleta — »vodenih vratiju Emone« — u slivu dviju plovnih rijeka, za koje je antičko brodarstvo dokumentirano.

Time se postavlja pred nas nov zadatak istraživanja i pronalaženja ranocarskih tvrđava i ključa njihovog smještaja u prostoru, jer je očito, da se u rasporedu utvrđenih velikih gradova i ovih kastela, do veličine kohortnih, očituje nacrt limeskog sistema.

Sl. 13. Nadliški Hrib kod Starog Trga, tlocrt iskopanog utvrđenja (po W. Schmidtu; publiciranje ljubezno omogućila uprava Joanneuma u Grazu)
 Abb. 13. Nadliški Hrib bei Stari Trg, Plan der freigelegten Befestigung (nach W. Schmidt; publiziert mit Erlaubnis der Verwaltung des Joanneums in Graz)

Pok. profesor dr. J. Klemenc vršio je iskapanja klauzura na Rakitni i stoga nam u ovom trenutku nisu pristupačni njegovi originalni crteži i dokumentacija. Iz bilješke u Varstvu spomenikov²⁴ slijedi da je otkopao sektor brane na vrhu Avšnik i to 20 m sjeverno od stijene Jerebičja skala sve do prve kule na sjeveru tog trakta. I na ovom predjelu naišao je na prijašnje sonde Valtera Šmida, koji je očito iskopao samu kulu, veličine 4,60×4,60 m s 1,80 m visokim zidovima. Slično kao i na Strmici i na Zaplani i ovdje je zid sa unutrašnje strane bio ojačan kontraforima od kojih je najbolje sačuvani mjerio u dužinu 2,50 m, a bio debeo, kao i ostali

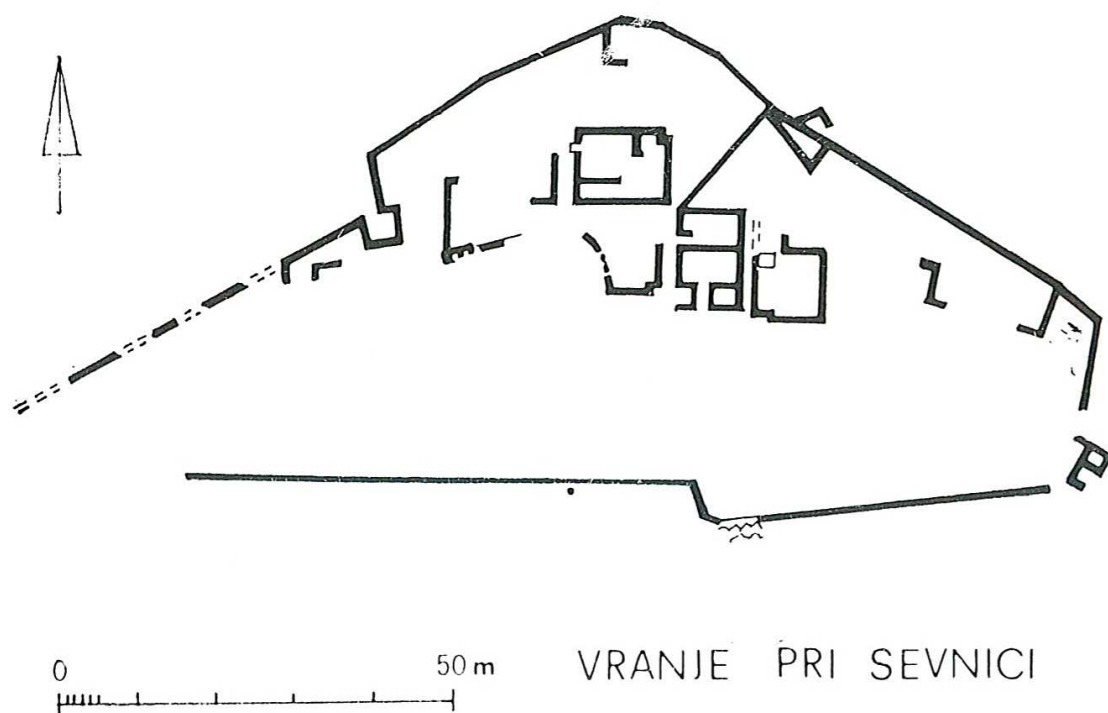
1—1,10 m. Kontrafori bili su ravnomjerno jedan od drugoga udaljeni 4,60 m. Sam zid sagrađen je od lomljenog krečnjaka različite veličine, te vezan slabim malterom, pomiješanim ilovačom. Uz sam zid u unutrašnjosti kule nije bilo nalaza.

Prilikom obilazaka lokaliteta u okviru zadataka na istraživanju Limesa, ustanovili smo jedno kasnoantičko utvrđenje na Polhograjskoj gori, zapadno od Vrhničke.²⁵ Nalazište leži sjeverno od Polhovog gradca. Brijeg na čijem vrhu su otkriveni tragovi utvrđenja, strmo pada u dolinu i još danas nije pristupačan nikakvim vozilom, jer su njegove litice oštre, a njegova relativna visina 500 m. Na vrhu je omanja ravnina i sedlo sa kojeg se prema istoku penje manje ispupčenje sa jasnim tragovima bedema i nekog kvadratnog (cca 4×4 m velikog) tornja. Na zapadnom vrhu stoji crkva sv. Lovrenca. Na grebenu koji se penje prema crkvi vidni su tragovi zida. Tu su našli depo kasnoantičkog materijala (utega, vage, brončanih posuda i lučne fibule), koji nedvojbeno po tipologiji spada u godine oko 500 naše ere. Time ovaj objekt spada neposredno u sklop utvrđenja povezanih u sistemu brane oko istočne granice Italije. Skupni nalaz iz Polhograjske gore pripadao je nekom trgovcu iz tog perioda koji ga je zakopao u vrijeme nedaća. Ako se osvrnemo na tadašnju političku situaciju vidimo, da to možda ne bi bilo doba vladavine Teoderika, jer su tada na našem tlu političke prilike bile relativno mirne i sredene. Tek po Teoderikovoju smrti 535. počelo je nemirno vrijeme sa prodorom Franaka prema Alpama i Veneciji. U tom vremenu mogao je biti zakopan i ovaj materijal. Tada je Justinijan Langobardima poklonio πόλις Ναρρικόν ἢ οχυρώματα ἐπὶ Παννονίας za vrijeme od 548. do 568. U ta οχυρώματα ubrajamo i vrstu tvrđava te refugija na istoku Slovenije, a možda u tu kategoriju spada i utvrđenje na Polhograjskoj gori. Da je ova tvrđava bila u sklopu prilimeskih objekata, dokazivala bi objava Teoderika, koja važi *universis Gothis vel his, qui portibus vel clusuris praesunt*. Tako je nalazište Polhograjska gora po svoj vjerojatnosti dio zatvarajućeg sistema na sjeverozapadu vrhničke klauzure.

U sklop klauzura ubrajamo i već prije rata otkopano Gradišće u Velikim Malencima kod Brežica (Sl. 14), koje svojim izvanrednim položajem uzduž itinerarske ceste *Siscia — Neviodunum* predstavlja jedan od ključnih objekata iz ovog vremenskog perioda. Kasnoantičko dodatno utvrđivanje toga objekta ustanovio je prilikom iskopavanja B. Saria²⁶, a utvrđivanje postojećih utvrda ukazuje na aspiracije langobardske vlasti u našim krajevima. Sada je dokazano, da možemo kraj trajanja ovog utvrđenja vezati sa krajem kratkotrajne langobardske vladavine u Istočnim Alpama²⁷, što dokazuje i u jednom tornju otkriven zemljani sud sa pečatnim ukrasom, koji možemo na osnovi tipologije i adekvatnih analogija uvrstiti u godine oko 550. naše ere.

Slična je situacija i sa kasnoantičkim refugijem Vranje kod Sevnice (Sl. 15). Bedem izgrađen iz antičkih spolija sadrži i velik broj natpisa, a među njima i natpis funkcionara antičke Celeje. Sve to ukazuje na posebne prilike koje su uvjetovale takav način života na ovom sektoru klauzure. U primjeru Vranja očituje se relativna udaljenost tog refugija od glavnih komunikacija tog vremena. Po koncepciji svog obrambenog zida i po unutrašnjoj izgradnji naseobine, tvrđava na Vranju predstavlja izrazit primjer kasnoantičkih utočišta prilagođenih terenu. Iskapanjima E. Riedla²⁸ to je bilo vrlo jasno dokazano. Arheološki inventar sa ovog lokaliteta pokazu-

je isto tako vremensku pripadnost nalazišta 6. vijeku, sudeći i po triensu Justinijana I. Sa ovog nalazišta za dobra vremena vidi se prema sjeveru i lokalitet Rifnik kod Šentjurja koji se u posljednjim godinama determinira kao kasnoantički refugij. Kasnoantički bedem njegovog utvrđenja ispitano je u potpunosti u 1963. — 1964. godini²⁹. Dugačak je 221,70 m i deo od 90 do 120 cm. Djelomično je ojačan, slično klauzurama, sa kontraforima od kojih najveći mjeri u dužinu 4 m i 1,10 m u širinu. Na vanjskoj strani s juga bila je kula veličine 5,30 m sa 70—75 cm debelim zidovima. Kolegica Vera Kolšek, koja je rukovodila tim iskapanjima baš u tornju, dobila je dokaze o dva građevinska horizonta od kojih postavlja stariji u 2. stoljeće, a mlađi u kasnu antiku sa produženjem njegove funkcije do kraja 6. stoljeća. Naseobina na Rifniku bila je naseljena i u doba seobe naroda, kako o tome govore nalazi grobova langobardskog karaktera.

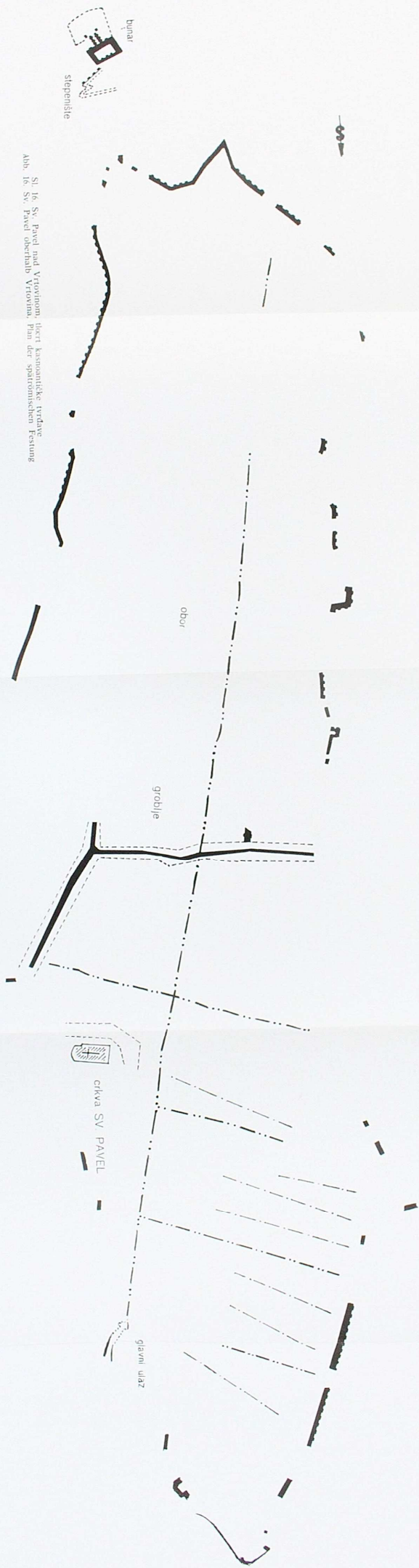

Sl. 15. Vranje kod Sevnice- tlocrt iskopanih temelja (po E. Riedlu)
 Abb. 15. Vranje bei Sevnica, Grundriss der freigelegten Fundamente (nach E. Riedl)

U sklop prednje klauzure možemo ubrajati i kasnoantičko utvrđenje na Križnoj gori kod Starog trga. Ovdje je u posljednjim godinama M. Urleb vršila sistematska ispitivanja prehistorijske gradine³⁰. Na sjevernoj strani gradine ustanovila je kasnoantički obrambeni bedem sastavljen iz dva po 1 m široka zida. U unutrašnjosti su naišli na temelje antičkih zgrada. Ta će se iskapanja u vrlo skromnom opsegu vršiti i nadalje, zbog čega možemo očekivati nalaze koji bi osvijetlili i postanak tog utvrđenja.

U zaleđu klauzure moramo spomenuti još dva lokaliteta. Prvi je sv. Pavel iznad Planine, a drugi je sv. Pavel iznad Vrtovina u sredini Vipavske doline.

Na platou zapadno od crkve sv. Pavla iznad Planine kod Ajdovščine slučajno su naišli kod postavljanja televizijskog odašiljača na antički be-

Sl. 16. Sv. Povel nad Virovitom, tlocrt kasnoantičke utvrde
 Abb. 16. Sv. Povel oberhalb Virovitina, Plan der spätromischen Festung

dem i jedan toranj, masivno građen poput onoga na vrhu kastela u Hrušici³¹. Sv. Pavel je od izuzetne važnosti u sistemu kasnoantičkih fortifikacija na Hrušici i na prijelazu u Vipavsku dolinu jer vizuelno vlada prelazom itinerarske ceste od Hrušice prema Ajdovščini na jednoj strani, a na drugoj, obilaznim putem oko Nanosa u pravcu Postojne. Vjerojatno je služio kao veza između donekle u zatišje postavljene tvrđave *Castra* u Ajdovščini i kastela *ad pirum* na Hrušici.

Sv. Pavel nad Vrtovinom leži u visini od 550 m na usamljenoj litici južnih padina pogorja Čaven. Zahvaljujući takvom svom dominantnom položaju on vlada srednjom Vipavskom dolinom, a time i glavnim itinerarskim putem prema Akvileji te zatvara pokrajnje putove preko trnovske šume (Trnovski gozd) u smjeru Logatca i Vrhnike.

Kasnoantička tvrđava sagrađena je na usamljenoj glavi, koju sa svih strana okružuju do 50 m visoke strme stijene (Sl. 16). Nad samim ponorom, izgrađen je kako se po konfiguraciji stijene vidi, bedem širok do 1,10 m, sačuvan mjestimično i do 3 m u visinu. U prsobranu i podnožju bedema očuvane su rupe drvenih skela i prsobrana, a na sjevernoj strani usječena su u živu stijenu vrata kojima se vide tragovi osovine i žljebova. Na jugu u podnožju te usamljene glave utvrđen je bunar do koga vodi u stijenu uklesano stepenište. I ovaj dio je utvrđen, a njegova akcentuirano branjena tačka je rezervoar vode oblikovan kao kula, a očuvana je još danas do visine od 12 m. Time je ovaj objekt i najstariji građevinski spomenik Slovenije koji nije prekriven busenjem i džbunjem, nego stoji usrijed hrastove šume. Od ove najjužnije tačke tvrđave do u stijenu uklesanih vrata, naseobina je bila dugačka blizu 1 km, a široka samo do 200 m. Tvrđavu raspolavlja mnogo jači zid sa poprečnom širinom od 2,20 do 2,50 m u sjeverni stambeni dio i u južnu polovinu gdje je vjerojatno bio obor za stoku.

Iskapanjima u 1966. godini ustanovili smo, da je kasnoantički bedem sagrađen na slojevima ranocarskog naselja³² u kome smo naišli na izrazitu domaću keramiku prvog stoljeća, ornamentiranu metličastim ukrasom, i na fragmente amfora iz istoga vremena. Nad tim slojem proteže se uz bedem sloj žbuke nad kojim počinje sloj kasne antike. U jednoj manjoj kovačnici dobili smo brončani auriscalp sa točkastim ukrasom, koji tipološki pripada kraju 5. stoljeća³³, a uz poprečni bedem skeletni grob sa strelicama s lastavičjim repom, vjerojatno iz 8. do 9. stoljeća.³⁴ S obzirom na to da se kontinuitet ovog naselja proteže i u rani srednji vijek, ovim iskapanjima u vezi istraživanja Limesa, dotakli smo se i problema procesa naseljavanja Slavena. Naseljavanje Slavena ispod samog utvrđenja na Sv. Pavlu dokazuju i nekropole Gojače, Morlek i Batuje.³⁵

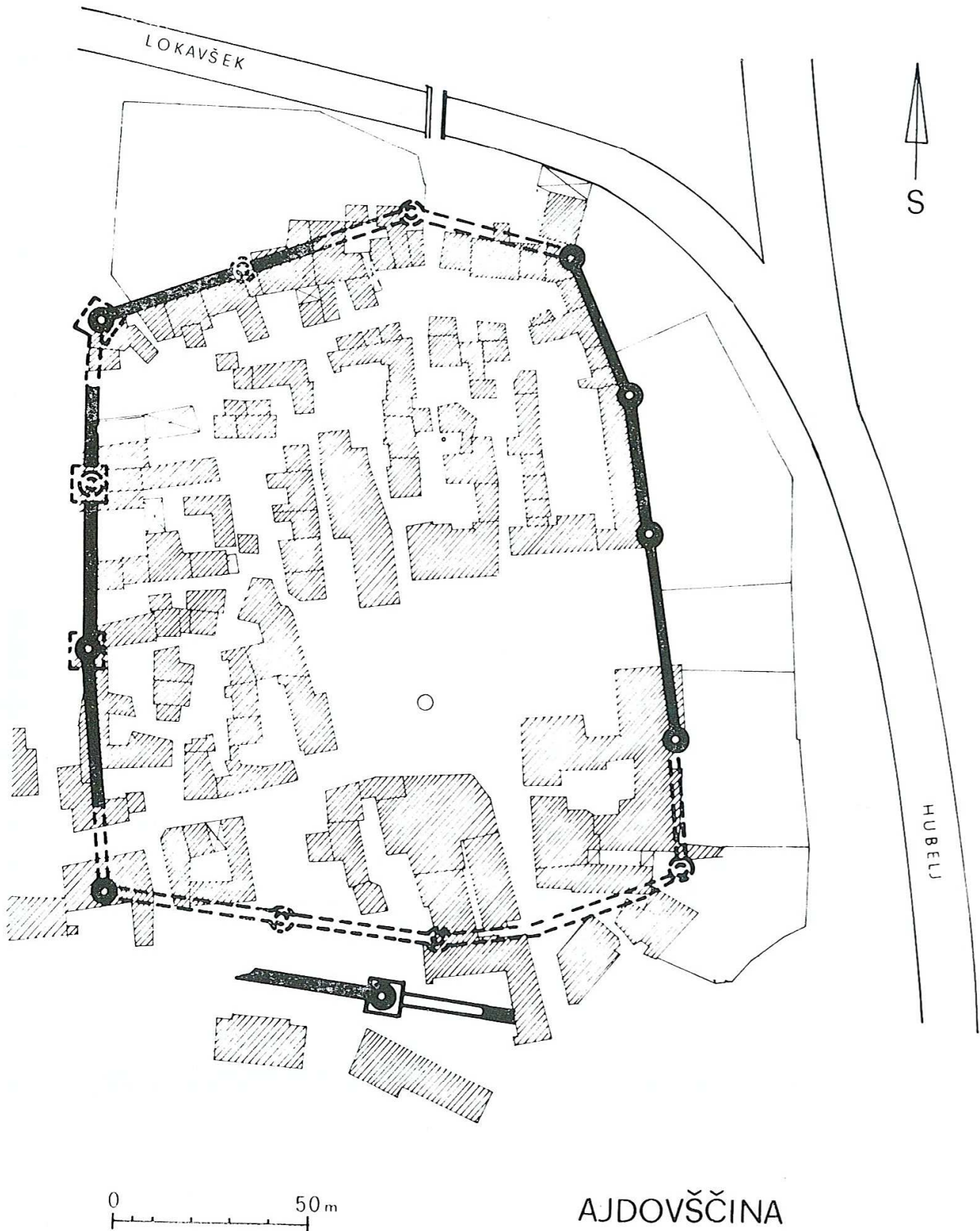
U 1965. i 1968. vršena su sistematična i zaštitna iskopavanja u Ajdovščini na prostoru novogradnje na Titovom trgu i kod nove kinodvorane. Prigodom ponovnog rada na tom objektu radnici su naišli među ostalim na tri fragmenta natpisa sa izvanredno lijepim slovima... VIV,... AM,... R... i na dijelove arhitrava koji se odlikuju savršenom tehnikom klesanja. Sama iskopavanja pri kojima smo na zapadnom rubu kinodvorane otkrili završni masivni zid i pored njega kloaku u smjeru sjever—jug, pokrivenu tegulom sa pečatom *Q. Caecili Flaviani*, te u njoj zlatnik Konstantina II, — potvrđuju mišljenje, da možemo u objektu nađenom ispod

današnjih temelja kinodvorane, vidjeti možda neko svetište iz kasnog 1. stoljeća³⁶, koje je vjerojatno imalo duži vijek trajanja.

Iskapanja na istočnoj strani Titovog trga dala su dragocjene podatke o unutrašnjem pregrađivanju kastela i o vremenskom periodu kome ovaj objekt pripada i tako su indirektno potvrdila, da se radi o kasnoantičkom utvrđenju na području Ajdovščine. U 24 x 20 m velikoj sondi dobili smo glavni ulaz u neku zgradu, koja je imala u sredini atrij sa velikim priređenim kamenim blokovima za podnožje drvenih stupova. Oko atrija grupiraju se — još u cjelini neotkopane — svakodnevne stambene prostorije, među njima prostor *atriarius*, kuhinja i druge sobe. Sudeći po južnom završnom zidu ove zgrade, ona je bila raščlanjena ravnomjerno udaljenim zidovima, između kojih je jedan prostor vjerojatno bio ulaz u dvorište, dok je drugi bio zatvoren možda drvenim zidom. Preko cijelog areala sa kulturnim ostacima ležao je debeo sloj gara i pepela, a u njemu i pod njim preko 500 komada novca isključivo iz kasnog 4. stoljeća, tako sitan novac Teodozija, Valentinijana, Valensa, Maksimusa itd. Budući da ti novci završavaju sa kobnim datumom 5. septembra 394. godine, mislimo, da je konac rimskog utvrđenja na tlu Ajdovščine vjerojatno vezan njime. Na ruševinama podignuto je u kasnijim periodima seobe naroda ili u langobardskoj epohi manje selište iz drvene građe sa stijenama iz pletera oblijepljenog ilovačom. To bi dokazivao i nalaz dviju dugoljastih perli sa mrežastim ukrasom prilijepljenim na površinu.³⁷

Iskapanja pred kino dvoranom iskoristili smo istovremeno i za provjeravanje pravca južnog bedema ovog naselja u odnosu na nacrt, koji je objavio Valter Šmid u 15. BRGK 1923—24, 186. Po njemu je veličina kasnoantičke utvrde u Ajdovščini iznosila 186 x 152 m. Bedem je po njegovim izlaganjima bio ojačan sa 13 tornjeva, od kojih je jedan sa srednjevjekovnim dozidanjima još danas visok preko 15 m. Tornjevi su počivali mjestično na kvadratnoj bazi, obloženoj izabranim kamenim kvadrovima. Sudeći po najbolje očuvanom tornju sa prsobranom, čiji antički dio doseže do visine od preko 7 m, imali su tornjevi još u ovoj visini promjer od 8,80 m i 3,5 m debele stijene, zbog čega je unutrašnji prečnik iznosio samo 2,7 m. Temelj bedema mjeri 3,84 m u širinu, da bi se pravilno naviše dvaput stepeničasto stanjio. Zid je građen u slojevima što se najbolje primjećuje kod tornjeva. Na nekoliko mjesta mogli smo ustanoviti u jezgri zida i način gradnje na riblju kost. Već Šmit je ustanovio na zapadnom bedemu jedan manji ulaz širine 1,54 m, pred kojim je iskopan 3,10 m širok i 0,50 m dubok obrambeni jarak. Iako bi po svojoj logici morao postojati i glavni ulaz u tvrđavu sa južne strane, to se dosadašnjim iskapanjima nije dalo ustanoviti. Prilikom iskopavanja godine 1965. pokazalo se, da je stvarni pravac južnog bedema u mnogočemu drukčiji od Šmidove pretpostavke. Naime, zid bedema je u prosječnoj udaljenosti 10 m južnije od naznačenog toka i ima pravu liniju, a ne kao kod V. Šmida zaobljene linije kod uglova i tornjeva. To se vidi i na priloženom nacrtu (Sl. 17) gdje je trakt južnog zida ucrtan dvostruko. Isprekidana crta označava Šmidovu pretpostavku poteza bedema, a puna linija 1965. i 1966. iskopani dio bedema, kada smo baš zbog ovih nejasnoća iskopali kontrolnu sondu u smjeru novo otkrivenog zida. Ta sonda je potvrdila naše nove rezultate i pokazala, da južni zid ima potpuno drugačiji tok nego je to pretpostavljao V. Šmid. Iskopavanje tog dijela bede-

Sl. 17. Ajdovščina—Castra, tlocrt tvrđave (sa isprekidanom crtom naznačen je smjer bedema po W. Schmidtu)

Abb. 17. Ajdovščina—Castra, Plan der Festung (mit den unterbrochenen Linien ist die Richtung des Walles nach W. Schmidt angezeigt)

ma vodio je uglavnom D. Svoljšak i otkrio je preko 40 m temelja zida i kulu, koje prečnik iznosi 9,60 m. Sam bedem je debeo 3,20 m i sačuvan je mjestimično do visine od 1 m. Kula je stajala na kvadratnoj bazi, koja ima mjere vanjskog promjera kule.

Zbog izvanredne važnosti ove otkrivene kule i dijela južnog bedema, kako historijskog tako i spomeničkog karaktera, odlučili smo da ih na trošak investitora utvrdimo i djelomično obnovimo, da bi Ajdovščina s tim dobila novu spomeničku cjelinu.³⁸ Time bi ispunili prazninu koju je stvorila nepietetna gradnja prošlog stoljeća i ujedno bi pouzdano sastavili prvobitni tok bedema nekadašnjeg utvrđenja *Castra*. Pod ovim zidinama odigrala se za političku sudbinu istočnih Alpa i Balkana, a posebno za historiju južnih Slavena sudbonosna bitka između Eugenija i Teodozija 5. septembra 394. godine. Posljedica Eugenijeva poraza bila je, da se imperij podijelio na dvije polovine: greciziranu istočnu i romaniziranu zapadnu, što se još danas odražava u kulturnom razvoju pojedinih oblasti Evrope. Ako gledamo na kasnoantičku baštinu u Ajdovščini u ovakvom svjetlu, onda nam postaje razumljiva odluka lokalnih vlasti i spomeničke službe, da se sačuva ova cjelina na sve svoje 4 strane, kao doprinos našem zajedničkom kulturnom nasljeđu (Sl. 18).

Kasnoantički ostaci u Ajdovščini, koje smo uspjeli utvrditi u široj akciji i sa našim zajedničkim naporima na proučavanju Limesa, postavljaju pred nas i pitanja u vezi sa dva antička imena koja se nadovezuju na ovdašnje naselje. Antoninov itinerar 128,7 i Tabula Peutingeriana nazivaju kraj zapadno od stanice *ad pirum* (Hrušice) kao *mansio fluvio frigido*, a jerusalemski itinerar 560,2 bilježi iza spomena *mutatio Castra* noticu *inde surgunt Alpes Iuliae*. Sa ovim geografskim opisom daje nam antički izvor nedvojbeno pravilan putokaz za lokaciju grada *Castra* na zapadnom rubu padina Julijskih Alpa. Tako opet dolazi u pitanje za *mutatio Castra* današnja Ajdovščina sa skoro u potpunosti očuvanim kasnoantičkim bedemom, mjestimično čak u svojoj prvobitnoj visini. O. Cuntz³⁹ je u svojoj duhovitoj interpretaciji pomislio na mogućnost da se *mutatio Castra* postavi na mjesto sadašnje Hrušice, na najvišu tačku prelaza iz Italije na istok, koja isto tako daje dojam jakog utvrđenja.

Daljnji tekst u jeruzalemskom itineraru utvrđuje naša izlaganja time, što postavlja stanicu *ad pirum* na *summas Alpes*. Za nas je to pitanje od značaja i zbog toga, jer nam već spomenuti crtež (Sl. 1) u *Notitia dignitatum* slikovito — iako jako shematizirano — predstavlja taj predjel sa nekom tvrđavom na podnožju strmih bregova. Da se radi o Julijskim Alpama svjedoče na vrhovima prikazani obrambeni zidovi koje možemo smatrati klauzurama Julijskih Alpa. Nas ovdje zanima shematično nacrta tana tvrđava. Zbog njene smještenosti na podnožju Julijskih planina možemo zaključiti po svoj vjerojatnosti da je predstavljena ovdje kasnoantička tvrđava *Castra*.

Dva imena saopćena iz izvora za rimsko naselje u Ajdovščini omogućavaju nam već sama po sebi vremensko određivanje nastanka tvrđave. Mikrotopografija antičkih nalazišta u Ajdovščini pokazuje, da je pored kastela postojao još jedan areal rimskih nalaza na rudini Mirce u blizini željezničkog kolodvora, neposredno uz rimsku cestu *Aquileia — Emona*. Iz tog predjela poznati su ranocarski nalazi, zbog čega možemo pretpostaviti — a na to ukazuju i paljevinski grobovi uz cestu —, da je ranoan-

Sl. 18. Ajdovščina—Castra, konzervirani kasnoantički bedem na istočnoj strani
sa prizidanim renesansnim svodovima između dvije rimske kule

Abb. 18. Ajdovščina—Castra, die konservierte spätantike Befestigung auf der
östlichen Seite mit den angebauten Renaissance—Gewölben zwischen zwei
Türmen

tički *mansio fluvio frigido* vezan uz te građevine. Izgradnja *mansio fluvio frigido* u ranom carstvu uzročno je vezana uz itinerarski put: na njegovom važnom čvorištu je i postavljena. Kako nam Rufius Festus jasno određuje izgradnju te ceste: *sub Iulio et Octaviano caesaribus per Alpes Iulias iter factum est*, determiniran je time i početak rimskog naselja na tlu Ajdovščine. Podizanje tvrđave *Castra* kao važne karike pri obrani prelaza preko Alpa moramo povezati sa izgradnjom pojedinih utvrđenja u sistemu alpskih klauzura. Na osnovu podataka dobijenih posljednjim iskapanjima, to bi odgovaralo drugoj polovini 4. stoljeća. Pri podizanju *mutatio Castra*, ostala je prijašnja aglomeracija nepovrijeđena, jer su tvrđavu smjestili nešto u stranu na sliv rijeka Hubelj i Lokavšek, što je podiglo i fortifikacione vrijednosti samog objekta. S izgradnjom ovog impozantnog spomenika izmijenili su se i uslovi za davanje imena u ovom kraju. Zato u kasnoj antici mjesto prijašnjeg imena stanice — *mansio fluvio frigido* — dobivenog možda po rječici Hublju koja i ljeti nema više od 16°C, stupa novi i odgovarajući naziv *Castra*.

Naša izlaganja o radovima na ispitivanju klauzura Julijskih Alpa u posljednjim godinama time su pri kraju. Zbog želje da iznesem što više podataka o radovima, ovaj referat je zasnovan na faktima i opisima iskopavanja, a ne toliko na historijskoj sintezi. Materijal najnovijih iskapanja naime nije još u toj mjeri obrađen i valoriziran, da bi dopuštao takav pristup.

Preostali su još veliki zadaci da se prouče i ostali traktovi klauzure danas obrasle džbunjem i mahovinom. Neostvaren je i veliki plan iskapanja ključnog objekta u centralnom dijelu klauzura: proučavanje unutrašnjosti kastela *ad pirum*. Ovaj impresivni objekt još uvijek čeka na lopatu arheologa, koji bi usrijed šumom prekrivene Hrušice odgrnuo zavjesu i dao dokaze o početku, rastu i padu cjelokupnog alpskog Limesa. Kastel *ad pirum* zauzima centralno mjesto u srži i spletu koji sačinjavaju klauzure uz glavnu cestu prema Italiji. Realizirati ove namjere moći ćemo jedino našim daljnjim radom u okviru Međuakademijskog odbora za Limes. Njemu dugujemo i zahvalnost, što možemo na ovom mjestu saopćiti kolegama, da je zaključen rukopis topografije *Clausurae Alpium Iuliarum* i da će biti u 1969. godini publikovan u Situli, glasniku Narodnog muzeja u Ljubljani.⁴⁰

¹ S. Petru, Nekaj antičnih geografskih pojmova iz Slovenije, Arheološki vestnik 19 (Klemenčev zbornik), 1968, 386 ss

² U tome su surađivali pored autora i kolege F. Leben, R. Matejčić, I. Mikl, S. Petru, J. Šašel i M. Urleb

³ Djelimičan prikaz iskapanja na Lanišću i Martinj hribu gledaj u: Neuere Grabungen an den clausurae alpium Iuliarum, Studien zu den Militärgrenzen Roms (Vorträge des 6. internationalen Limes-kongresses in Süddeutschland), Beihefte der Bonner Jahrbücher 19, 1967, 122 ss

⁴ Archeografo Triestino 24, 1902, 140

⁵ P. Hitzinger, Die Römerstrasse über die Julischen Alpen und deren Befestigungen, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain 9, 1858, 86 s

⁸ W. Schmid — K. Pick, Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereich der Isonzofront, Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts 21 (22, 1922) 24, Beibl. 277 ss

- 7 M. Mirabella Roberti, *Notiziario archeologico, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 50, 1938, 233 ss
- 8 A. Müllner, *Emona, Ljubljana 1879*, 120 s
- 9 Radovima na ovom objektu rukovodio je kolega F. Leben, koji mi je ljubazno dao i potrebne podatke
- 10 Numizmatičku građu sa ovih iskapanja obradit će kolega E. Pegan
- 11 F. Fremersdorf, *Die römischen Gläser mit aufgelegten Nuppen in Köln, Die Denkmäler des römischen Köln* 7, 1962; L. Barkoczy, *Folia archeologica* 19, 1968, 70 ss
- 12 J. Šašel, *Severovzhodne italске zapore v antiki, Kronika* 4, 1956, 86; A. Degrassi, *Il confine Nord—Orientale dell'Italia romana*, Bernae 1954
- 13 A. Müllner, *Der römische Limes in den italischen Grenzgebirgen, Argo* 8, 1900, 200 s i 220 s; 9, 1901, 11 s i 29 s; taj Müllnerov članak preveo je A. Puschi u *Archeografo Triestino* 24, 1902. 151 ss
- 14 M. Urleb, *Strmica nad Vrhniko, Varstvo spomenikov* 9, 1962—64, 189 s; *Arheološki pregled* 4, 1962, 223 s
- 15 M. Urleb, *Zaplana, Arheološki pregled* 5, 1963, 121 s
- 16 Novac je u vrlo slabom stanju i opredijelio ga je A. Jeločnik, predstojnik Numizmatičkog kabineta Narodnog muzeja
- 17 S. Petru, *Vrhnika, Varstvo spomenikov* 9, 1962—64, 159
- 18 S. Jenny, *Grabungen im antiken Nauportus, Jahrbuch der k.u.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischer Denkmale* 4, 1906, 267 ss
- 19 Na to upozorava već B. Saria, *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 20, 1939, 115 s
- 20 Na osnovu topografskih podataka kod A. Müllner, *Emona, Ljubljana 1879*, 118 s
- 21 W. Schmid, *Ulaka, Japodska naselbina nad Starim trgom pri Ložu, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 18, 1937, 17 ss i 156 ss
- 22 I. Mikl—Curk, *Zalog, Varstvo spomenikov* 11, 1966, 131; vidi i P. Petru, *Zalog, Varstvo spomenikov* 10, 1965, 207
- 23 Izuzev kratkog upozorenja kod B. Sarije, o c. vidi bilj. 19
- 24 J. Klemenc, *Rakitna, Varstvo spomenikov* 9, 1962—64, 152
- 25 P. Petru, *Zgodnjesrednjeveška naselbina na Polhograjski gori, Arheološki vestnik* 18, 1967, 435 ss
- 26 B. Saria, *Die vorgeschichtlichen Ringwallsysteme in Slowenien, Südost — Forschungen* 15, 1956, 41 ss; isti, *Der spätantike Limes im westlichen Jugoslavien, Atti del V congresso internazionale degli studi bizantini, Studi bizantini e neoellenici* 5, 1939, 308 ss; isti, *Prvo in Drugo poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malencih, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 10, 1929, 10 ss i 11, 1930, 5 ss
- 27 R. Ložar, *Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 20, 1939, 220 ss; J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien, Abhandlungen NF 55A, München* 1962, 60; S. Petru, *Nekaj zgodnjesrednjeveških najdb iz Gorjancev, Arheološki vestnik* 18, 1967, 435 ss
- 28 E. Riedl — O. Cuntz, *Uranje in Steiermark, Römische Bauten und Grabmäler, Jahrbuch für Altertumskunde* 3, 1909, 1 ss
- 29 L. Bolta, *Rifnik, Arheološki vestnik* 18, 1967, 400; V. Kolšek, *Rifnik, Varstvo spomenikov* 9, 1962—64, 161 ss i 188 s
- 30 M. Urleb, *Križna gora, Varstvo spomenikov* 9, 1962—64, 146
- 31 G. Brusin, *Il vallo romanò in Alpe Iulia, Limes-Studien (Vorträge des 3. Internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelsen-Basel 1957), Schriften des Institutes für Vor- und Frühgeschichte der Schweiz* 14, 1959, 39
- 32 D. Svoljšak, *Zgodnjeantična naselbina na Sv. Pavlu nad Vrtovinom, Arheološki vestnik* 19 (Klemenčev zbornik), 1968, 422 ss
- 33 G. Fingerlin, J. Garbsch, J. Werner, *Die Ausgrabungen im langobardischen Kastell Ibligo — Invillino (Friaul), Germania* 46, 1968, 73 ss posebno Abb. 5 i 6

- ³⁴ S. Petru, o. c. u bilj. 27 i Seoba naroda, Zemun 1962, 78; B. Marušič, Istra u ranom srednjem veku, Pula 1964, T. 8; D. Pribaković, Vestnik vojnog muzeja u Beogradu 11—12, 1966, 65
- ³⁵ J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, Zgodovinski časopis 6—7 (Kosov zbornik), 1952—1953, 87 ss
- ³⁶ P. Petru, Obnovljena antika v Ajdovščini, Varstvo spomenikov 10, 1965, 131 ss
- ³⁷ O ovim iskapanjima nije bilo pisano
- ³⁸ Vidi bilježku 36
- ³⁹ O. Cuntz, Die römische Strasse Aquileia — Emona, ihre Stationen und Befestigungen, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts 5, 1902, Beibl. 139 ss
- ⁴⁰ Pod naslovom Clausurae Alpium Iuliarum I — Topografija

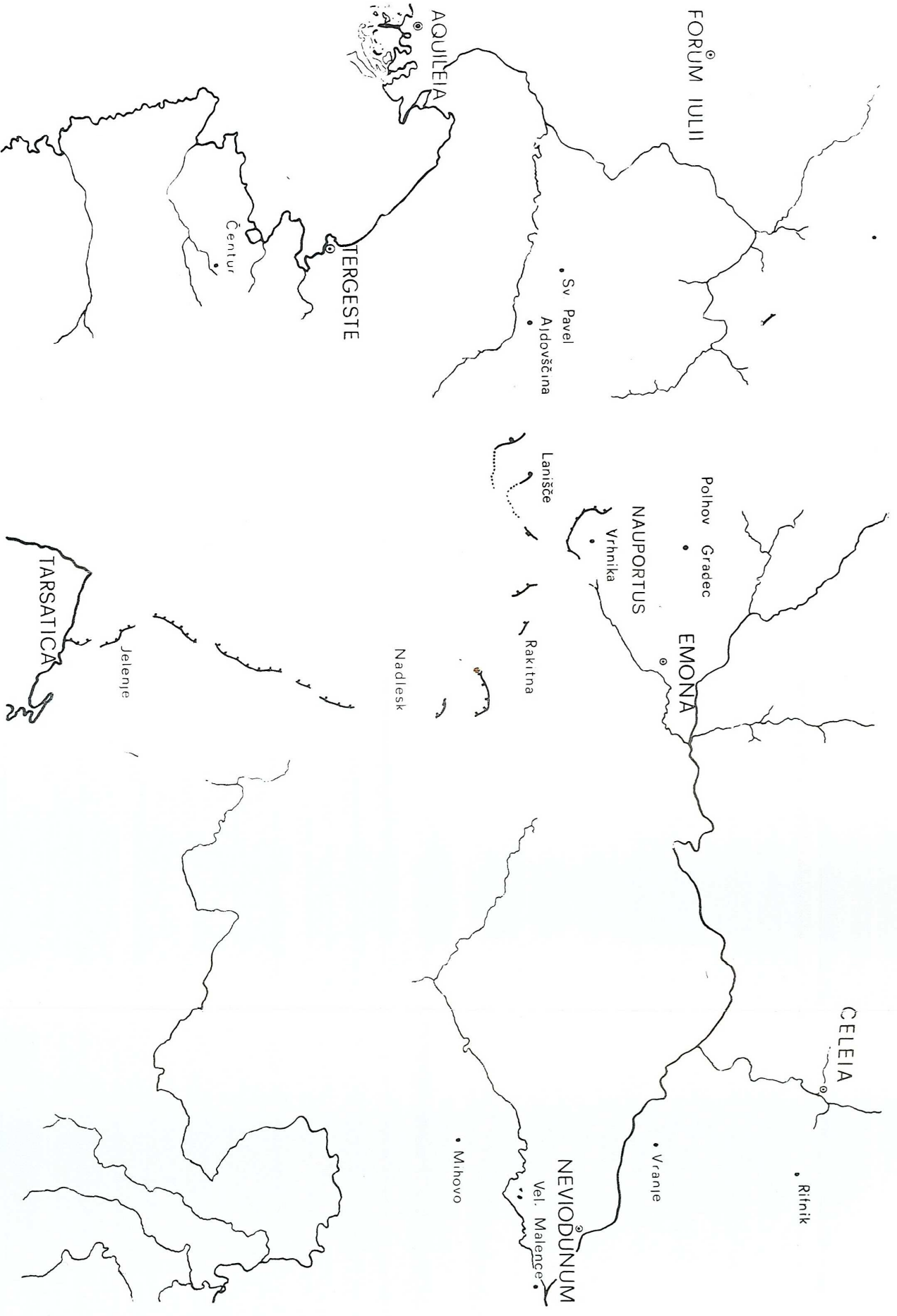
ÜBER DIE NEUESTEN LIMES - FORSCHUNGEN IN DEN JULISCHEN ALPEN

In dieser Darstellung der Forschungsarbeiten an den Clausurae Alpium Iuliarum im Laufe der letzten Jahre nimmt der Autor Bezug auf seine schon früher veröffentlichten Arbeiten, doch jetzt mit einer weiteren Blickfassung, ebenso auf parallele wissenschaftliche Forschungsarbeiten an spätantiken Überresten in Slovenien. In diesem Sinne ergänzt der vorliegende Bericht seinen Artikel »Neuere Grabungen an den Clausurae Alpium Iuliarum« in den Studien zu den Militärgrenzen Roms (Vorträge des 6. internationalen Limes — Kongresses in Süddetschland), Beihefte der Bonner Jahrbücher 19, 1967, 122 ss.

Der Autor spricht hier kurz über die Arbeiten selbst bei der Feststellung der Richtung und des Verlaufes der Clausur, ferner über die Befestigungen und die strategischen Grundlagen der untersuchten Abschnitte der Clausur selbst. Er stellt den Versuch an diese Sperrmauer mit den spätantiken Buranlagen und Refugien Sloveniens in Verbindung zu bringen.

Über die topographischen Arbeiten soll baldigst in einem Sonderheft der Zeitschrift des Nationalmuseums in Ljubljana, SITULA, berichtet werden. Es ist auch vorgesehen, dass in der gleichen Reihe im Jahre 1971 der Schlussbericht über die Ausgrabungen erscheinen wird, worauf wir schon jetzt aufmerksam machen.

Der vorliegende Artikel geht aus einem Referat auf dem Colloquium über den Limes in Jugoslawien hervor und hat daher auch den spezifischen Charakter eines Berichtes.

Pregledna karta Limesa u Juljskim Alpama
 Übersichtskarte des Limes in den Julischen Alpen